

УІ-31

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД
НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
В СВІТЛІ СОВЕТСЬКИХ ПЕРЕПИСІВ
З 17. 12. 1926 і 15 1 1959**

Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі
Записки НТШ т. CLXIX

П а р и ж 1 9 6 2

VII / 31

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В СВІТЛІ СОВЕТСЬКИХ ПЕРЕПИСІВ З 17. 12. 1926 І 15. 1. 1959 *)

Вступні зауваження

Метою нашої статті є представити національний склад людності УРСР за советським переписом з 15. 1. 1959 й порівняти його з результатами перепису з 17. 12. 1926, якщо ідеться про УРСР у кордонах до 1938 р., та іншими переписами, там, де мова про Західню Україну. Дальшою метою є представити географічне розміщення національностей за обома переписами та зміни в їх розміщенні, які тим часом наступили.

Якщо ідеться про перепис з 1959 року, то досі опубліковано лише скупі відомості про національний склад населення УРСР, а саме: 1) числа поодиноких національностей для всієї людності УРСР з розподілом на міську й сільську; 2) розподіл всього населення УРСР за національністю і рідною мовою та 3) національний склад населення поодиноких областей і міста Києва (лише в процентах) ¹⁾. Попри обіцянки (ще перед проведенням перепису), що вже в 1960 році будуть подані докладні результати перепису по районам і містам, досі цього плану не зrealізовано. Таким чином, ми можемо мати лише зовсім загальну картину географічного розміщення національностей України — тільки по обла-

* Статтю ВП. Автора отримано після закінчення редакційних праць, і тому вона вміщена не в алфавітному порядку, а на самому кінці збірника.

¹⁾ Ці дані опубліковано в посібнику «Народне господарство Української РСР в 1959 р. Статистичний щорічник» (Київ 1960), в якому вони займають всього 4 сторінки. Найновіший статистичний щорічник УРСР за 1960 рік не подає вже ніяких даних про національні відносини.

стях ²⁾. Додаймо тут, що національний склад населення УРСР за переписом з 1926 докладно розроблено й опубліковано у трьох томах, виданих Центральним Статистичним Управлінням в Москві та в публікаціях Центрального Статистичного Управління УРСР у Харкові і подано його для поодиноких районів, міст і селищ міського типу, а навіть для сілрад ³⁾. Загальникове представлення розміщення національностей за переписом з 1959 року не дозволяє на контроль опублікованих даних, тим більше, що перепис з 1959 (на відміну від перепису з 1926 року) не реєстрував місця народження людности, а цим самим не можна пізнати міграційних процесів між різними частинами ССРСР — у нашому випадкові — іміграцію на Україну з інших частин ССРСР (в основному росіян) і еміграцію з України (зокрема до азійської частини ССРСР). Попри це, дані про національний склад населення УРСР, мабуть, вірні, бо вони відповідають всьому тому, що нам відомо про еволюцію національних відносин на Україні за останні 30 років ⁴⁾.

Національні відносини УРСР за переписом з 1926 року представлені назагал вірно за винятком Криму, де частину українців зареєстровано як росіян (за переписом 77 000, в дійсності, мабуть, 180 000) і на північній Чернігівщині, де в Глухівщині записано бл. 80 000 українців як росіян. До речі, також за переписом з 1959 число українців в Криму подано надто низько. Якщо мова про Західню Україну, то тут проведено переписи населення в 1930-31 роках — в Польщі 1931 року, в Румунії й Чехо-Словацьчині в 1930. Національний склад населення в них часто поданий невірно, але в них можна внести поправки, при чому допоміжною є нам статистика за віровизнанням (це не стосується до українських земель в Румунії). Не входячи в подробиці ⁵⁾, згадаємо, що коректу національних відносин на Волині й Поліссі ми провели на підставі віросповідної статистики, в Галичині ми ґрунтувалися

²⁾ Опрацьована на підставі перепису населення 1959 року «Карта народів ССРСР» (Москва 1962) — мірило 1 : 10 000 000 представляє національні відносини УРСР лише схематично.

³⁾ Центральне Статистичне Управління УРСР опублікувало дані по округах і для сілрад («Національний склад сільського населення України», «Статистика України», том 96, Харків 1927). Цінне зіставлення національних відносин на українських землях в ССРСР опублікував Український Науковий Інститут у Варшаві: Тиміш Олесевич. «Статистичні таблиці українського населення ССРСР». Варшава 1930.

⁴⁾ Натомість національний склад населення на українських пограничних землях (Кубань, Слобожанщина тощо), які не входять до складу Радянської України, земель українського поселення в азійській частині ССРСР і число українців, розкинутих в ССРСР, є представлені переписом з 1959 року зовсім фальшиво. Див. про це моя стаття «Національний склад населення УРСР і число українців в світлі перепису 15. I. 1959» в «Літературна Газета» ч. 3 (57) за 1960 (Мюнхен).

⁵⁾ Аналізу джерел до пізнання національної статистики українських земель я подав між іншим у статичному довіднику: Українське Економічне Віоро. Другий Річник. Варшава 1934. Див. також «Енциклопедія Українознавства» том I (Розділ III Людність).

на наші досліді про її етнічні групи ⁶⁾, на Буковині на австрійському переписові з 1910 року, в Басарабії — на точному облікові населення, проведеному за останні роки перед першою світовою війною і опрацьованому проф. Л. Бергом ⁷⁾. Національні відносини в тій частині Закарпаття, яка тепер входить до складу УРСР (Закарпатська область) представлені вірно чехо-словацьким переписом з 1930 року.

Порівняння результатів советського перепису з 1959 року з переписами з 1926-31 років утруднює те, що їх опубліковано для різних адміністративних одиниць. Це вимагає перечислень даних за адміністративно-територіальними одиницями з 1926, 1930 і 1931 на сучасні одиниці — області. Для Буковини й Басарабії, себто нинішніх областей Чернівецької і частково Одеської наші перечислення є лише оцінками. Крім того, числа для Західньої України треба було перечислити з 1930 і 1931 на 1926 рік, в якому проведено перепис 78% населення УРСР в сучасних межах.

Після внесення поданих вище поправок і перечислень, можна було представити національний склад населення на 1959 і 1926 роки за допомогою карт ⁸⁾ і таблиць, опрацьованих на базі таких самих адміністративно-територіальних одиниць — областей (карти) чи історично-географічних країв (таблиці).

Національний склад населення Української РСР в цілому

За переписами з 15. 1. 1959 і 17. 12. 1926 національний склад людности Радянської України такий:

Національності	15. 1. 1959 року		17. 12. 1926 року	
	у 1 000	у %	у 1 000	у %
українці	32 158	76,8	28 550	75,4
росіяни	7 091	16,9	3 055	8,1
жиди	840	2,0	2 440	6,5
поляки	363	0,9	1 900	5,0
румуні й молдавані ⁹⁾	343	0,9	405	1,1
білоруси	291	0,7	85	0,2
болгари	219	0,5	205	0,5
угорці	149	0,36	125	0,3
греки	104	0,25	125	0,3
татари й тюрки	62	0,15	205	0,5
вірмени	28	0,07	25	0,07
німці	23	0,05	565	1,5
інші	198	0,4	185 ¹⁰⁾	0,5
разом	41 869	100,0	37 870	100,0

⁶⁾ Див. В. Кубійович. «Етнічні групи Південнозахідньої України (Галичини) на 1. 1. 1939 рік.» Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том CLX, Лондон-Мюнхен-Нью-Йорк-Париж 1953.

⁷⁾ Берг П. С. «Населения Бессарабии, этнографический состав и численность». Петроград 1923.

⁸⁾ За виготовлення карт сердечно дякую інж. А. Жуковському в Парижі.

⁹⁾ В советській статистиці румунів і молдаван подають як дві різні національності.

¹⁰⁾ В тому числі 79 чехів і словаків.

В світлі офіційної статистики на Радянській Україні на основну націю українців припадає 76,8% всього населення, інших 23,2% на національні меншини, в тому числі на самих росіян 16,9% на всіх інших лише 6,3%. Порівняно з іншими советськими республіками участь національних меншин у складі людности Української РСР є досить високою. Так, за офіційними даними, національні меншини в Російській СФСР становлять тільки 16,7% (при чому на найчисленнішу — татар — припадає лише 3,5%), в Білорусії — 18,9%, Литві — 20,7%, Вірменії — 12,0%. Якщо ідеться про участь росіян серед всього населення поодиноких республік, то вона вища на Україні, ніж у всіх інших національних республіках на території Європи за винятком двох надбалтицьких — Латвії (26,6% росіян) і Естонії (20,7%), що на них спрямований особливий русифікаційний наступ (доступ російського елементу на широкій лінії до моря).

З порівняння національного складу населення України 1926 і 1959 років виникають три важливі факти: число українців збільшилося на 12,6%, але їх відсоток серед всього населення залишився майже без змін (75,4% — 1926 року, 76,8% — 1959 року); число росіян збільшилося на 132%, а відсоток їх зріс з 8,1 на 16,9; число інших національностей упало з 6 265 000 на 2 620 000, себто на 58,0%, а їхня участь порівняно з усім населенням знизилася з 16,5% на 6,3%. Як бачимо, все зменшення національних меншин в УРСР, за винятком росіян, пішло на користь цих останніх, себто на Україні ми маємо тепер замість кількох більших національних меншин тільки одну, але потужну — російську.

Сильне пересунення в числових взаємовідносинах українців щодо росіян на некористь перших є дуже виразне. Коли в 1926 році на 1 000 українців припадало 106 росіян, то 1959 вже 220. Якщо б приріст українців і росіян на території Української РСР був такий самий, то число українців повинно б становити на 15. 1. 1959 року не 32 160 000, але 35 450 000, а число росіян не 7 090 000, але лише 3 790 000; якщо б знову приріст української людности на советській Україні був такий самий, як російської й української разом взятих в усьому ССРСР (в кордонах до 1939 року), то число українців повинно становити 36,4 мільйонів. Ці числа ще раз доводять загально відому нам демографічну катастрофу, що її зазнали українці під окупацією російських большевиків: втрату якихсь 5 мільйонів українців в наслідок голоду і фізичного знищення (абсолютні втрати) та виселення українців поза межі України, головне до азійської частини ССРСР, при одночасному припливі понад 3 мільйонів росіян на Україну¹¹). Наведені чис-

ла підтверджують лише відомий збільшений наступ росіян на Україну. Ще сильнішою є мовна русифікація України, що видно з таблиці, яка показує розміщення населення УРСР за національністю і мовою (в тисячах — тільки важливіші національності):

	Всього	з них вважають рідною мовою		
		мову своєї національності	українську	російську
Все населення	41 869	38 136	490	3 213
в тому числі:				
українці	32 158	30 072	—	2 075
росіяни	7 091	6 959	131	—
жиди	840	142	23	672
поляки	363	68	249	45
молдавани й румуни	343	286	29	25
білоруси	291	107	27	157

Як бачимо, 2 075 000 українців (себто 6,5% усіх) перейшло на вживання російської мови, а також 1 138 000 осіб, приналежних до інших національностей; разом 9,2% неросіян вживало рос. мови. Проте, 490 000 або 5% неукраїнців (головне поляків) вважало українську мову за свою рідну. Таким чином, число українців за мовою становило 30 562 000 або 73% всього населення, число росіян — 10 172 000 або 24,3%, інші мови вживало тільки 1 135 000, або 2,7%. Порівняно з 1926 роком процес мовної русифікації мав би поступати вперед; за переписом з 1926 року російську мову в УРСР вживало 6,2% неросіян, в тому числі 5,5% українців і 22,6% жидів (1959 року вже 79%). На ділі процес мовної русифікації поступив значно далі, бо в числах з 1926 року не взято до уваги Західної України, що в ній російська мова до часу її окупації большевиками була взагалі невідома. Разом з Західною Україною, себто в сучасних межах УРСР російською мовою користувалося в 1926 році ледве 5,2% неросіян, в тому числі 4,5% українців; іншими словами число українців, які вживають російської мови збільшилося з 1 289 000 в 1926 році до 2 086 000 в 1959 році.

Відсоток українців в усій УРСР не зазнав зменшення лише тому, що дві великі національні меншини — жиди й поляки в 1941-46 роках здебільша втратили свій стан посідання (не гадаючи вже про 770 000 німців та кримських татар, яких тепер залишилося ледве 85 000), поляки в наслідок виїзду з Західної України, жиди через знищення більшості їх німцями в 1941-44 роках. Стан посідання цих обох націй зменшився насамперед на Західній Україні, на якій жило 1926 року 75% поляків всієї УРСР і 34% жидів, і тому автоматично тут зріс відсоток україн-

¹¹) Про це пишу докладніше в «Енциклопедії Українознавства», том I і в статті «Зміни в стані населення Советської України в 1927-1958 рр.». Інститут для вивчення ССРСР. Український Збірник, книга 16. Мюнхен 1959.

Див. також Дмитро Соловій. Людність України за сорок років. «Вільна Україна» чч. 24-27. Дітройт 1961.

ців з 66,2% в 1926 році до 91,8% в 1959. Зате в середній і східній частині сучасної Радянської України, тобто в УРСР в межах до 1938 року¹²⁾, відсоток українців зазнав вже поважного зменшення, як це видно з таблиці:

Національності	17. 12. 1926 року		15. 1. 1959 року	
	у 1000	у %	у 1000	у %
українці	23 150	80,6	24 823	77,0
росіяни	2 640	9,2	5 745	17,7
жиди	1 555	5,4	715	2,2
поляки	475	1,6	271	0,9
інші	930	3,2	715	2,2
разом	28 750	100,0	32 269	100,0

Як на початку 1930-их років, так і тепер, національний склад міського й сільського населення України є відмінний, але ця різниця в значно меншою, ніж тоді. Ось числа для УРСР на 1959 (в дужках відсотки на 1926 рік для чотирьох найчисленніших національних груп):

	міське населення		сільське населення	
	тисяч чоловік	в % до підсумку	тисяч чоловік	в % до підсумку
Всього	19 147	100,0	22 722	100,0
в тому числі:				
українці	11 782	61,5 (41,3)	20 376	89,7 (82,2)
росіяни	5 726	29,9 (22,2)	1 365	6,0 (5,2)
жиди	810	4,2 (24,4)	30	0,1 (2,9)
поляки	163	0,9 (6,5)	200	0,9 (4,8)
молдавани й румуни	69	0,4	274	1,2
білоруси	213	1,1	78	0,3
болгари	58	0,3	161	0,7
інші	326	1,7	238	1,1

Внаслідок поступуючого процесу урбанізації України, українці становлять тепер в містах більшість, а село є майже чисто українське. Нині кожний третій українець живе в місті (1959 року — 36,8% всіх українців, 1926 року лише кожний десятий), росіяни живуть переважно (81% усіх, 1926 — 46%) по містах, жиди майже виключно по містах (96%). Додаймо ще, що в столиці України, українці становлять 60,1% всього населення, росіяни 23,0%, жиди 13,9% а 3,0% припадає на інших.

¹²⁾ Без тієї частини колишньої Молдавської Автономної РСР, яка відійшла до сучасної Молдавської РСР.

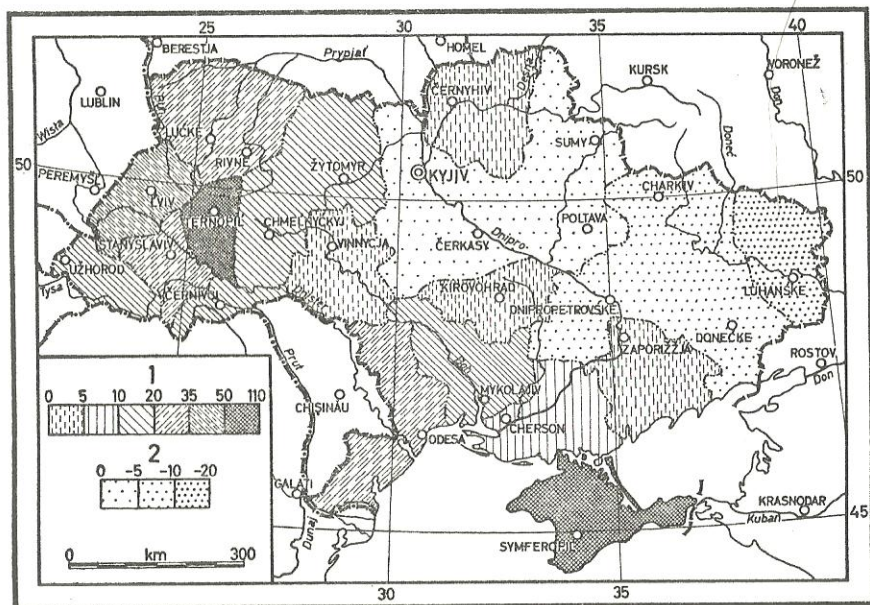
Географічне розміщення національностей і змін в їхньому стані посідання

Якщо ідеться про географічне розміщення національностей в УРСР — його видно з карт і таблиць, то воно тепер більш одноманітне, ніж 1926 року внаслідок вже вищезгаданого зменшення участі національних меншин, за винятком росіян (з 16,5% на 6,3%).

Нині українці становлять на 25 областей УРСР в дев'ятьох з них 90-95% всього населення (найвищий відсоток в Тернопільській області — 94,9%), а в чотирьох — 84-89%. В усіх цих областях домішку становлять росіяни (2,5 до 11,1% всього населення) і жиди (0,2 до 1,4%). Всі ці області займають північну і середню (Лісостеп) смугу України (за винятком Харківщини). Високий відсоток українці становлять також в південно-західній частині Степу (за винятком Одеської області). Як в 1926 році, так і тепер маємо найбільшу домішку неукраїнців у Донбасі (1926 року — 35,0%, 1959 — 43,7%, Дніпровському промислового району (23,6% і 25,7%) і в тих пограничних областях, які охоплюють окрайки сусідніх етнічних територій (Закарпаття: в 1930 році — 29,6%, 1959 — 25,4%, Чернівецька область — 39,7 і 33,1%) або великі неукраїнські острови (Одеська область — 1959 року — 44,5%). Єдиною областю, в якій українці мали б бути в меншості — це Кримська область (22,3% українців, 71,4% росіян, 6,3% інших); число росіян тут подано надто високе.

Цікаво простежити зміну в стані посідання українців за 1927-58 роки, себто збільшення чи зменшення їх відсотка порівняно з усією людністю (див. карту). Як уже згадано, відсоток українців зріс коштом жидів, поляків і німців, а в Криму — татар. Автоматично стан посідання українців збільшився в тих частинах України, в яких подані вище національні меншини становили 1926 року поважніший відсоток. Зрозуміле, що найбільше зросла участь українців на Західній Волині (1931 року — 69,4%, 1959 — 94,0% всього населення) та в Галичині 65,1 і 90,6%), де поляки й жиди, разом взяті, становили 1931 року аж 25,3% чи 33,9% населення, менше в Закарпатській (60,4 і 74,6%) і в Чернівецькій (60,3 і 66,9%) областях, в яких жили жиди, але не було поляків, в західній частині Правобережжя, де поважніший відсоток становили жиди, та в західній частині Степу (1926 року — 67,4%, 1959 року — 72,7% українців), де жило чимало жидів і німців. Зрозуміле, що найбільший ріст українці виявили в Криму (в світлі переписів: 1926 року — 10,8%, 1959 — 22,3%; правдоподібно 25 і 45%), з якого, крім татар, виїхали також німці і більшість греків. Зате скрізь там, де основною національною меншиною були росіяни, відсоток українців залишився без змін, або й зменшився. Це зменшення було найбільше в промислових районах України — Дніпровському промисло-

вому (1926 року — 76,2%, 1959 — 74,3% українців) і в Донбасі (65,0 і 56,3%), менше на Харківщині (75,6 і 68,8%); характеристичне, що з 5 областей, які входять в цю південно-східну промислову частину України, відсоток українців збільшився лише в Запорізькій області (з 65,1% в 1926 році на 68,3% в 1959), а це тому, що тут жило 1926 року більше німців (7% всього населення).

Зміни в стані відсотка українців за роки 1927-1958
 1 — збільшення відсотка українців
 2 — зменшення відсотка українців

Про приріст росіян як також про поширення російської мови вже була згадка. Росіяни на Україні це — насамперед міський елемент (див. стор. 6); ледве 2% їх вважало своєю рідною мовою українську — звичайно по селах. До 1945 року росіян не було майже на Західній Україні, а в основному масиві України вони становили 2-5% всього населення. Тепер є поширені скрізь, при чому найбільше їх є — як і давніше — на Слобожанщині, зокрема Харківщині (1926 року — 19,3% всього населення, 1959 — 26,4%), в степовій Україні (передусім в Донбасі й Дніпропетровському промисловому районі), в Криму та всюди по містах. Найвищі відсотки серед загалу населення росіяни становлять в областях: Кримській, Луганській — 38,7% (1926 року — 24,5%); на території Луганської області є російський етнографічний пів-

острів вздовж Дінця), Донецькій — 37,6% (1926 року — 26,2%), Харківській — 26,4 (19,3)%, Запорізькій — 25,9 (17,7)%, Одеській — 21,7 (15,5)%, Дніпропетровській — 17,2 (8,5)%. Порівняно з 1926 роком, росіяни виявляють приріст в усіх без винятку областях УРСР, при чому — не рахуючи Криму — їхній приріст є завжди вищий, ніж приріст українців. Назагал географічне розміщення росіян і їх приріст являє собою протилежну картину, ніж розміщення й приріст українців.

Як до 1941 року, так і тепер, другу після росіян національну меншину України становлять жи́ди, хоч їхнє число впало з 2,440 000 в 1926 році до 840 000 в 1959 або з 6,5 на 2,0% всього населення. З жидів, які під час війни не евакуювалися в глибину ССРСР, залишилася частина тих, що жили на Буковині, Басарабії і в так званій Трансністрії, зайнятих румунами. Тому жи́ди становлять тепер більший відсоток лише в Одеській (6,0%) і Чернівецькій (5,4%) областях та в столиці України — Києві (13,9%), до якого вони наплинули після війни (139 000 або 16,6% всіх жидів в УРСР). Київ є нині одним з найбільших скупчень жидів в Європі, Одеса і Чернівці одними з більших.

Число поляків (разом з латинниками, себто римо-католиками, які вживають українську мову, як розмовну) зменшилося з 1,9 млн. (5% всього населення) до 363 000 (0,9%). За переписом з 1959 року ледве 68 000 (19%) поляків вживало польську мову, інші українську (69%); це є властиво латинники або російську (звичайно по містах). Спадок числа поляків наступив не лише в наслідок виїзду бл. 700 000 поляків з Західньої України до Польщі (на підставі договору про обопільний обмін населення між УРСР і Польщею), але й в результаті українізації латинників. Доказом цього є факт, що з 1,6 млн. поляків і латинників, які жили 1939 року на Західній Україні (числа приблизні), залишилося їх в світлі перепису з 1959 року лише 100 000 (треба також взяти до уваги, що в 1940-41 роках большевики депортували з Західньої України поляків бл. 300 000). Також на Центральній і Східній Україні, з якої польське населення не репатріювалося до Польщі, залишилося з 476 000 в 1926 році лише 260 000 в 1959 році. Найбільше поляків тепер живе в Житомирській (103 000 або 6,4% всього населення) і Хмельницькій (69 000 або 4,3%) областях.

Майже зовсім зникли з України німці, яких жило 1926 року на території сучасної УРСР 565 000, або 1,5% всього населення, так що вони становили четверту по величині національну меншину України. Найбільше німців жило в Степу — 175 000 в Зах. Степу (зокрема на Одещині), 86 000 в Дніпровському промисловому районі, 81 000 в Донбасі, а також на Волині разом з сусідньою частиною Полісся — 108 000. Частина німців не раз депортували большевики, більшість (між іншим, майже всі з Захід-

ньої України) під час другої світової війни виїхала до Німеччини. Перепис з 1959 року нараховує ледве 23 000 німців.

Четверту по черзі національну меншину України нині становлять румуни-молдавани — 343 000 або 0,8% всього населення (1926 року 405 000 або 1,1%). Вони живуть переважно на українсько-румунському пограниччі — на Буковині, на території якої входить румунський етнографічний півострів, в північній і південній Басарабії та на лівому березі Дністра і на Закарпатті; невеликі острови румунів розсіяні по всій степовій Україні. За переписом з 1959 року, 80% румунів живе по селах; 83% зберегло вживання своєї рідної мови (8,5% вживало українську, 7,5% — російську). Найбільше румунів живе в Чернівецькій (152 000 або 19,6% всього населення) і Одеській (125 000 або 6,2%), менше в Закарпатській (18 000 або 2,0%) областях; в усіх інших лише 48 000. Порівняно з 1926 роком мало б досить сильно зменшитися число румунів, розсіяних в Степовій Україні (за винятком Одеської області).

Білоруси становлять 1959 року 291 000 або 0,7% всього населення УРСР. Вони напливають на Україну до промислових районів і тому їх число швидко зросло порівняно з 1926 роком (85 000 або 0,2%). Білоруси живуть переважно в містах (73% всіх); 91 000 їх живе в Донбасі, 45 000 в Дніпровському промисловому районі, найбільший відсоток серед загалу населення вони становлять у Криму — 1,8% (в абсолютних числах — 22 000). У зв'язку з тим, білоруси підпадають мовній русифікації (54% їх за переписом з 1959 року вживає російську мову), рідко українізації (9%).

Ні число, ні розміщення болгар на Україні не зазнало в 20 столітті більших змін. За переписом з 1959 року їх було в УРСР 219 000, себто 0,5% всього населення (1926 року — 195 000), в тому числі 73% по селах. Великий суцільний острів болгар творають в південній Басарабії, менші на Мелітопільщині, і тому перепис з 1959 року нараховує 154 000 (70% всіх) болгар в Одеській області, 32 000 (17%) в Запорізькій.

Угорці (1959 року — 149 000 або 0,34% всього населення) живуть майже виключно на Закарпатті (146 000 або 15,9% населення), де заселяють майже суцільно вузьку смугу в його південно-західній частині на пограниччі з Угорщиною.

Число греків зменшилося (1926 року — 125 000, 1959 — 104 000 або 0,25% всього населення УРСР), головне завдяки частковому виїзду до Греції. Вони живуть переважно в Донецькій області (околиці Маріюполя) — 94 000. Греки підпали майже повній русифікації (за переписом з 1959 року 89% з них вживало російську мову як рідну).

Татари до 1946 року жили в Криму (1926 року — 179 000 на 205 000 в усій УРСР в сучасних межах). Після примусового вивозу татар з Криму більшовиками, число їх впало до 62 000

(1959 рік) і 90% їх живе в містах, переважно в промислових районах. Друга група тюркського походження — гагаузи (1959 року — 24 000) творають острів в південній Басарабії.

Чехи (1926 року — 80 000) жили на Волині (40 000) й на Закарпатті (30 000, напливовий елемент з часів приналежності Закарпаття до Чехо-Словаччини). Тепер їх майже немає — вони повернулися до Чехо-Словаччини.

Вірмени — 1959 року — 28 000, живуть майже виключно в містах (25 000), половина в Криму.

Національний склад людности за історично-географічними краями

Національний склад населення в 11 історично-географічних краях України представляють дві таблиці: одна — відносини на 1926 рік, друга — на 1959. Див. також карти.

Національний склад людности УРСР в 1926 році

Край	Людність в тисячах і відсотках						
	вс	українці	росіяни	жиди	поляки	інші	
Зах. Волинь і Полісся ¹⁾	1 000	1 800	1 250	25	175	280	70 ^a
	%	100,0	69,4	1,4	9,7	15,6	3,9
Галичина ³⁾	1 000	4 620	3 005	5	455	1 115	40
	%	100,0	65,1	0,1	9,8	24,1	0,9
Буковина ⁴⁾	1 000	730	440	10	90	25	165 ^b
	%	100,0	60,3	1,4	12,3	3,4	22,6
Закарпаття	1 000	705	425	—	100	—	180 ^b
	%	100,0	60,4	—	14,0	—	25,6
Правобережжя ⁷⁾	1 000	10 250	8 640	260	790	410	150
	%	100,0	84,3	2,5	7,7	4,0	1,5
Лівобережжя ⁸⁾	1 000	4 185	3 945	95	120	5	20
	%	100,0	94,2	2,3	2,9	0,1	0,5
Слобожанщина ⁹⁾	1 000	4 120	3 340	630	105	10	35
	%	100,0	81,0	15,3	2,6	0,2	0,9
Зах. Степ ¹⁰⁾	1 000	4 910	3 310	605	380	30	585 ¹¹
	%	100,0	67,4	12,3	7,8	0,6	11,9
Дніпровський промисл. район ¹²⁾	1 000	2 895	2 205	365	125	10	190 ¹³
	%	100,0	76,2	12,6	4,3	0,3	6,6
Донецький басейн ¹⁴⁾	1 000	2 940	1 910	760	50	10	210 ¹⁵
	%	100,0	65,0	25,8	1,7	0,3	7,2
	1 000	714	77	301	50	5	281 ¹⁶
	%	100,0	10,8	42,2	7,0	0,6	39,4
Крим							
Радянська Україна	1 000	37 869	28 547	3 056	2 440	1 900	1 926 ¹⁷
	%	100,0	75,4	8,1	6,5	5,0	5,1

Пояснення до таблиці:

¹⁾ Сучасні області: Волинська, Рівненська. ²⁾ В тому числі: 32 німців, 30 чехів. ³⁾ Области: Львівська, Станіславівська, Тернопільська. ⁴⁾ Разом з північною Басарабією (Хотинщиною) тобто в межах сучасної Чернівецької області. ⁵⁾ В тому числі: 145 румунів. ⁶⁾ В тому числі: 121 угорців, 31 чехів і словаків, 13 румунів, 10 німців. ⁷⁾ Области: Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська. ⁸⁾ Области: Полтавська, Чернігів-

ська.⁹⁾ Облaстi: Сумська, Харківська.¹⁰⁾ Облaстi: Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська.¹¹⁾ В тому числі: 225 (4,6%) румунів, 175 (3,6%) німців, 123 (2,5%) болгар.¹²⁾ Облaстi: Дніпропетровська, Запорізька.¹³⁾ В тому числі: 86 (3%) німців, 51 (1,8%) болгар.¹⁴⁾ Облaстi: Донецька, Луганська.¹⁵⁾ В тому числі: 98 (3,3%) греків, 81 (2,8%) німців.¹⁶⁾ В тому числі: 179 (25,1%) татар, 44 (6,1%) німців.¹⁷⁾ Розподіл інших див. таблицю на сторінці 3.

Національний склад людности УРСР в 1959 році

Людність в тисячах і відсотках

Край	всього	українці	росіяни	жиди	поляки	інші
Зах. Волинь і Полісся	1 000 %	1 817 100,0	1 709 94,0	75 4,2	5 0,3	7 0,4
Галичина	1 000 %	4 288 100,0	3 888 90,6	247 5,8	35 0,8	93 2,2
Чернівецька обл.	1 000 %	774 100,0	518 66,9	51 6,6	42 5,4	6 0,8
Закарпаття	1 000 %	920 100,0	686 74,6	29 3,2	12 1,3	1 0,1
Правобережжя	1 000 %	9 654 100,0	8 430 87,3	643 6,7	291 3,0	209 2,2
Лівобережжя	1 000 %	3 191 100,0	2 998 94,0	143 4,5	26 0,8	3 0,1
Слобожанщина	1 000 %	4 028 100,0	3 060 75,9	833 20,7	88 2,2	6 0,2
Зах. Степ	1 000 %	5 112 100,0	3 719 72,7	813 15,9	163 3,2	15 0,3
Дніпровський промисловий р-н	1 000 %	4 169 100,0	3 099 74,3	846 20,3	94 2,3	6 0,1
Донецький басейн	1 000 %	6 714 100,0	3 783 56,3	2 552 38,0	58 0,9	14 0,2
Крим	1 000 %	1 202 100,0	268 22,3	859 71,4	26 2,2	3 0,3
Радянська Україна	1 000 %	41 869 100,0	32 158 76,8	7 091 16,9	840 2,0	363 0,9
						1 417 ^а 3,4

Пояснення до таблиці:

1) В тому числі: 152 (19,6%) румунів. 2) В тому ч.: 141 (15,9%) угорців. 3) В тому ч.: бл. 160 (3,1%) румунів, бл. 160 (3,1%) болгар, 39 (0,6%) білорусів. 4) В тому числі: 45 (1,1%) білорусів, 40 (1,0%) болгар. 5) В тому числі: бл. 95 (1,4%) греків, 91 (1,3%) білорусів. 6) Розподіл інших див. таблицю на сторінці 3.

Додаємо короткі коментарі до вищевказаних статистичних таблиць та до карт (частково вони вже зроблені в попередніх розділах).

Західня Волинь з прилеглим до неї Поліссям виявляє тепер, після відходу поляків, жидів, німців та чехів, вищий відсоток українців і (після Закарпаття) нижчий росіян, ніж будь-який інший край України. Однак, через невисоку густоту всього населення, опанування західньої Волині українцями є лише

середнє: на 1 км² живе 42,5 українців, їхня надвишка над неукраїнцями на 1 км² (так звана релятивна, відносна) є 40.

Національні відносини в Галичині змінилися в 1940-их роках більше, ніж в інших частинах України, а участь українців серед загалу населення піднеслася найбільше. Хоч відсоток українців дещо менший порівняно з західньою Волинною, але завдяки вищій густоті населення, опанування Галичини українським елементом сильніше — воно нині найзначніше на Україні: на 1 км² живе 78,5 українців, їх надвишка над неукраїнцями 70,5.

На Буковині разом з Хотинщиною збільшився відсоток українців вже не так сильно, бо стан посідання тутешньої основної національної меншини — румунів залишився майже без змін, відсоток жидів тут найвищий з усієї України і наплинуло чимало росіян. Додамо, що на території Буковини не проведено між Україною і Румунією й Молдавською ССР стисло кордону за етнічними засадами і тому, з одного боку, частина української Буковини входить до складу Румунії, з другого, до складу Чернівецької області входять частини румунської етнічної території (на південь і схід — Герцанський район — від Чернівців). На 1 км² живе 65 українців, їхня надвишка — 33.

На Закарпатті збільшився український стан посідання через вплив жидів, чехів, німців і невеликої частини угорців. Як знаємо, вузька смуга південно-західнього Закарпаття є суцільно заселена угорцями. Без неї відсоток українців підноситься до 90. На 1 км² всього Закарпаття живе 54 українців, їхня надвишка — 35,5.

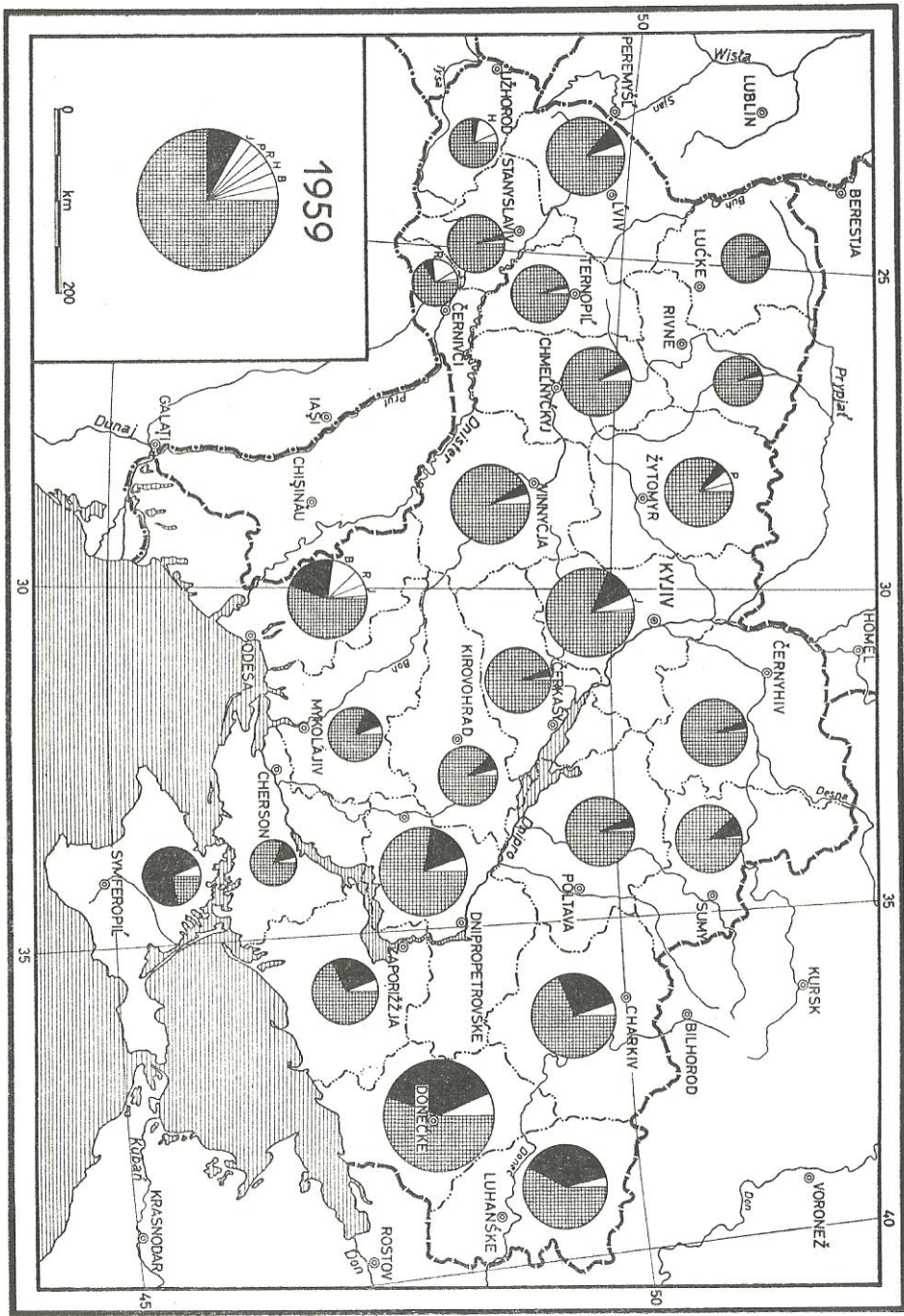
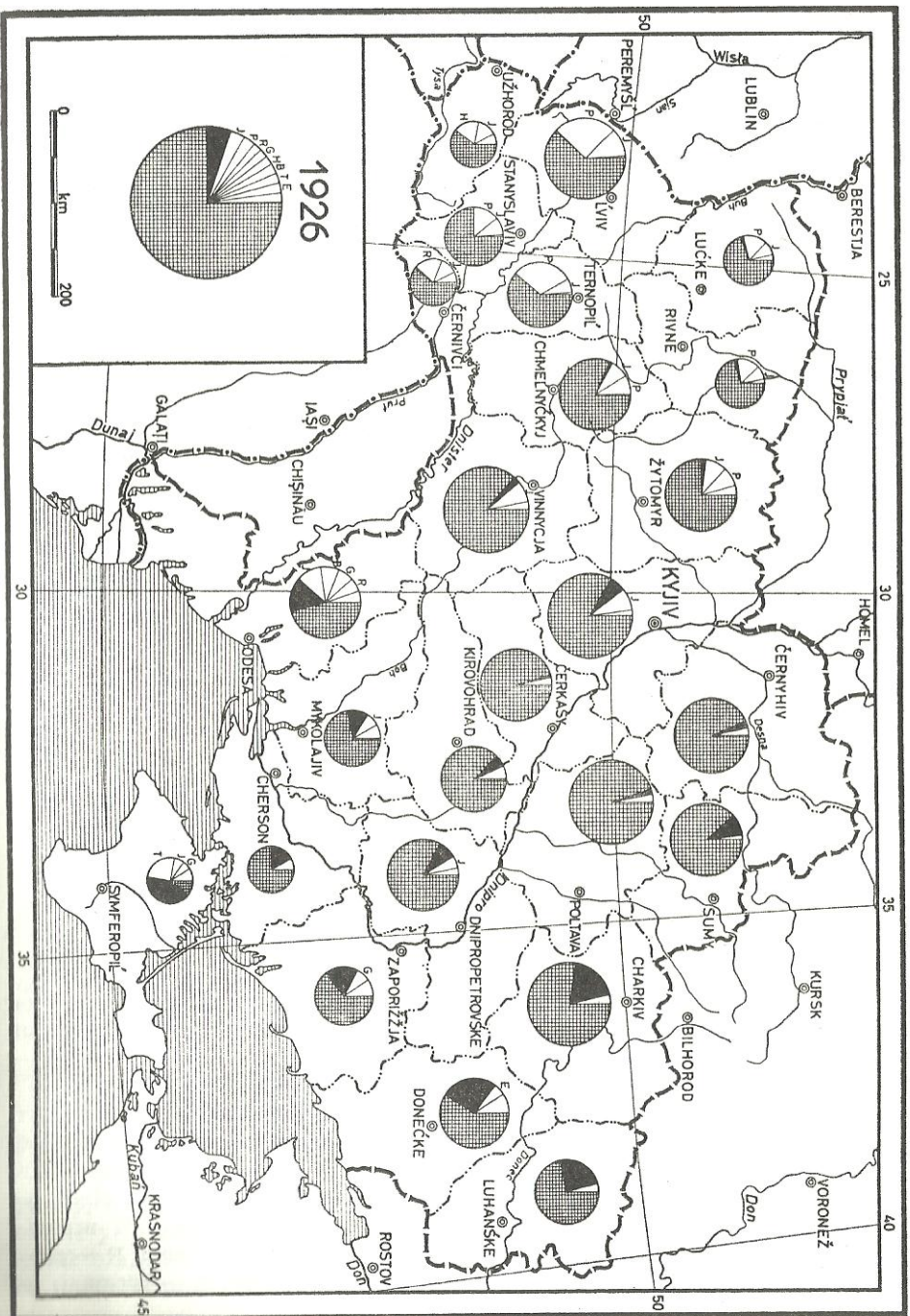
На Правобережжі жило 1926 року в його західній частині чимало жидів і поляків. Тепер перших майже немає, число других впало й тому зріс відсоток українців. Неукраїнці скупчені на Правобережжі головне в Києві (40% росіян і 53% жидів всього Правобережжя); без м. Києва українці становлять 92,5%. Завдяки високій густоті всього населення і високому відсотку українців, Правобережжя є сильно опановане українським елементом: на 1 км² тут живе 66,5 українців, їхня надвишка — 57.

Подібні ж відносини панують тепер на Лівобережжі,

Пояснення до карт на сторінках 14-15

Національний склад населення Радянської України на 17. 12. 1926 року (стор. 14) і на 15. 1. 1959 року (стор. 15).

Населення поодиноких областей представлено у вигляді кола, величина якого є пропорційна до числа мешканців (1 мм² = 25 000 мешканців). Українці зазначені градчасто, росіяни чорним кольором, всі інші білим з тим, що національності, які становлять в даній області понад 5% всього населення позначені за допомогою літер: J — жиди, P — поляки, R — румуни, G — німці, H — угорці, B — болгар, T — татари, E — греки.

хоч тут відсоток українців визначно обнизився на користь росіян, а через меншу густоту всього населення, число українців на 1 км² (49,5) і їх надвишка (46,5) є нижчі, ніж на Правобережжі.

Північна частина Слобожанщини (Сумська область) виявляє такі самі відносини, як Лівобережжя; росіяни (11,1%) скупчені тут біля м. Путивля. Натомість Харківщина виявляє високий відсоток росіян (26,4%), скупчених головне в Харкові й в низці островів. Як знаємо, стан посідання росіян, єдиної національної меншини Слобожанщини, на Харківщині значно міцнішає (1926 року — 15,5%). Слобожанщина в цілому є середнє опанована українцями: на 1 км² їх живе — 55, їхня надвишка — 38.

Слабше є опанована українцями південна — степова — Україна, яку, від самого початку її заселення (кінець 18 століття) колонізовано не лише українцями, але й численними чужинцями; крім того, до східньої частини Степу від часу його індустріалізації (кінець 18 століття) став напливати російський елемент. Як до 1926 року, так і пізніше, український стан посідання збільшувався в Західньому Степу, що має здебільша рілничий характер. В 1927-58 роках тут зріс відсоток українців коштом жидів і німців. Головними скупченнями неукраїнської людности є Одеса (росіяни, жида) й південна Басарабія, що має мішаний характер (крім українців — болгари, румуни, росіяни, гагаузи). Якщо ще взяти до уваги, що густота населення тут незначна (47), то стане зрозуміле, що й число українців на 1 км² — 34 і їхня надвишка — 21 є невеликі.

Найслабше з усієї України є опанована українським елементом її найбагатша й найбільш промислова частина — Донецький басейн і Дніпровський промисловий район. Відсоток українців тут зменшується на користь росіян як через їх постійний наплив, так і (мабуть, навіть більше) через русифікацію. Звертаємо увагу на подвоєння російського стану посідання в Дніпропетровській області (число росіян в 1959 році збільшилося порівняно з 1926 роком на 202%, а їх відсоток на 103%). Хоч завдяки високій густоті всього населення (126) також густота українців у Донбасі є висока — 71 на 1 км², однак їхня надвишка над неукраїнцями, практично над росіянами, невелика — 16. В Дніпровському промисловому районі на 1 км² — 52,5 українців, їх надвишка — 34,5.

Про національні відносини в Криму була вже згадка.